

Tetrao urogallus

(L., 1758)

Głuszec

Rzqd: grzebiące, rodzina: głuszcowate

Status występowania w Polsce

Skrajnie nieliczny gatunek lęgowy, osiadły, ostatnio wyraźnie ginący.

Opis gatunku

Głuszec jest dużym ptakiem grzebiącym, o wyraźnym dimorfizmie płciowym. Samica jest mniejsza o około 1/3 od samca. Wymiary samca i samicy: długość ciała 90–112 cm i 58–68 cm, rozpiętość skrzydeł 120–140 cm i 95 cm, masa ciała 3,3–6,5 kg i 1,6–2,5 kg. Dorosły samiec jest wielkości gęsi, ciemno ubarwiony. Czoło i podbródek ma czarne, wydłużone pióra tworzą „brodę”. Pióra pozostałej części głowy, szyi i wierzchu ciała są ciemnopopielate z jaśniejszym prążkowaniem. Piers jest ciemnozielonawa z metalicznym połyskiem. Spód ciała czarnobrunatny z brudnobiałymi plamami na brzuchu. Skrzydła są brunatne, jaśniejsze przy końcach. U nasady skrzydła znajduje się biała plama. Ogon jest dość długi, silnie zaokrąglony, ciemny z białymi plamami. Nad okiem, czasami dookoła oka, występuje czerwona obrączka. Dziób jest jasny. Samica ma brunatny wierzch ciała z rdzawopłowym, brudnobiałym i żółtawobrunatnym prążkowaniem, a brzuch i boki ciała z większą liczbą białych piór. Na piersi występuje duża rdzawa plama. Końce skrzydeł są ciemniejsze niż u samca, nad okiem przebiega brudnoczerwony pasek. Ogon jest długi, zaokrąglony, z białym obrzeżeniem na końcu. U obu płci dziób jest jasny (u samicy przynajmniej nasada), a nogi są popielate, opierzone do palców. Kury wydają gładzące głosy. Wieczorem, po przylocie na tokowisko, koguty wydają głośne, nosowe dźwięki. Pieśń tokowa głuszcza składa się z 4 faz: kłapania, trelowania, korkowania i szlifowania. Trwa 7–9 s. i jest stosunkowo cicha, słyszalna z odległości ok. 200 m. Pisklęta są pokryte gęstym, ciemnym puchem. Zaraz po wykluciu zaczynają się im rozwijać pióra. W wieku ok. 1 miesiąca młode ptaki mają już kompletne upierzenie młodociane. Następne pierzenie przechodzą jesienią. Pełne pierzenie ptaki przechodzą latem w drugim roku życia.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Z racji wielkości samiec głuszcza jest trudny do pomylenia z innymi gatunkami występującymi w Polsce, od samca cietrzewia *Tetrao tetrix* (A409) różni się kolorem upierzenia

i zaokrąglonym ogonem. Samica jest większa od samicy cietrzewia, ma rdzawą plamę na piersi i zaokrąglony ogon. Pewne problemy z identyfikacją mogą sprawiać mieszańce głuszcza i cietrzewia, zwane skrzekotami, o wyglądzie pośrednim między tymi gatunkami.

Biologia

Tryb życia

Ptaka o aktywności dziennej. Większą część roku głuszcze spędzają w stadkach rodzinnych, które tworzą samice z młodymi. Samce spędzają samotnie sezon wegetacyjny, dopiero zimą łączą się w niewielkie grupki. Wszystkie grupy rozpadają się wraz z nadejściem toków.

Lęgi

Gatunek poligamiczny. Dojrzałość płciową samce osiągną w 2., a samice w 3. roku życia. Toki odbywa od końca marca do początku maja, w górach zwykle później. Prymitywne gniazdo zakłada na ziemi. Samica składa 4–11 jaj. Wysiaduje wyłącznie samica, siedząc „bardzo twardo”, przez 26–28 dni. Po wykluciu młode pozostają w gnieździe pod samicą jeszcze przez ponad dobę. Na-

stępnie opuszczają gniazdo i są przez nią wodzone. Po 14–21 dniach zaczynają latać i nocować na drzewach, pełną wielkość osiągają po 2–3 miesiącach. Jeden lęg w roku. Po stracie lęgu część kur ponawia zniesienie, zwłaszcza jeśli strata nastąpiła w pierwszej fazie (1–3 dni) wysiadki. Lęgi zniszczone w bardziej zaawansowanej fazie powtarzane są rzadziej. Lokalne populacje zasiedlają zwykle obszar od kilkuset do kilku tysięcy hektarów, którego miejscami centralnymi są tokowiska. W Polsce odległości pomiędzy tokowiskami wynoszą średnio 4,5–5 km i zajmują powierzchnię od kilku do kilkudziesięciu hektarów. Na poszczególnych tokowiskach skupiają się osobniki żyjące w odległości do kilku kilometrów. Na tokowisku tokuje od 1 do kilku (kilkunastu) samców. Osobniki starsze, co najmniej 3-letnie, w danym roku tokują na jednym tokowisku, osobniki młodsze mogą odwiedzać kilka sąsiadujących tokowisk. Zagęszczenie głuszca jest zmienne i zależy od lokalnych warunków siedliskowych oraz od pory roku i wynosi od 1–2 tokujących kogutów/1 km² (wiosną) 10–15 os./1 km² (jesienią). W Polsce w Puszczy Augustowskiej w końcu lat 90. zagęszczenie wynosiło 0,14–0,19 os./1 km².

Wędrowki

W Polsce gatunek osiadły.

Zimowanie

Zimuje na terenie areatu lęgowego, w niewielkich stadkach tworzonych przez osobniki tej samej płci.

Pokarm

Gatunek roślinożerny. Dorosłe ptaki żywią się przede wszystkim liśćmi, owocami i pędami roślin (liście osiki, liście i pędy borówki czarnej, pędy wetnianki, jagody żurawiny i borówek). Skład pokarmu zmienia się w cyklu rocznym. Zimą głuszce zjadają niemal wyłącznie igliwie sosny, jodły i świerka oraz pędy i pączki sosny. Wiosną, latem i jesienią żerują głównie na ziemi, zimą w koronach drzew. Pisklęta żywią się początkowo wyłącznie pokarmem zwierzęcym, bezkręgowcami i drobnymi kręgowcami. W miarę rozwoju zaczynają pobierać pokarm roślinny.

Występowanie

Siedlisko

Głuszczyk zamieszkuje rozległe kompleksy borów i lasów mieszanych. Preferuje bory sosnowe na nizinach i świerkowe z udziałem jodły w górach, chętnie zasiedla lasy o dobrze rozwiniętym, urozmaiconym podszyciu i runie. Tokuje w miejscach niedostępnych, często wilgotnych, porośniętych karłowatą sosną, brzozą lub świerkiem. Zimuje w miejscach suchszych. Wykazuje bardzo silny konserwatyzm siedliskowy, jego tokowiska mają dość stałą lokalizację.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

9410 Górskie bory świerkowe (*Piceion abietis* część – zbiorowiska górskie)

91D0 Bory i lasy bagienne

91P0 Jodłowy bór świętokrzyski (*Abietetum polonicum*)

91T0 Śródłądowy bór chrobotkowy

Rozmieszczenie geograficzne

Zwarty zasięg głuszca obejmuje północną Europę i północno-zachodnią część Azji. W sumie wyróżniono co najmniej 10 podgatunków w Europie oraz kilka na terenach leżących na wschód od Uralu. W Europie Środkowej, od Niemiec i Alp na zachodzie, przez Polskę, Litwę, Łotwę, Estonię, zachodnią Białorus do wschodnich Karpat gniazduje *T. u. major*. Podgatunek nominatywny *T. u. urogallus* żyje w Skandynawii oraz, po reintrodukcji, w Szkocji. Inny podgatunek żyje w Finlandii i rosyjskiej Karelii, inny na Półwyspie Kola, jeszcze inny we wschodniej Białorusi, północnej Ukrainie i na większości terytorium europejskiej Rosji.

Rozmieszczenie w Polsce

W Polsce zasiedla cztery izolowane rejony kraju. Na północnym-wschodzie występuje w Puszczy Augustowskiej, Puszczy Białowieskiej i Puszczy Knyszyńskiej, na Lubelszczyźnie – w Lasach Strzeleckich, Puszczy Solskiej i Lasach Janowskich, w Karpatach – w Bieszczadach, Karpatach Zachodnich oraz na południowym zachodzie – w Sudetach i Borach Dolnośląskich.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej, którego nie dotyczy zwolnienia od zakazów wynikające z wykonywania czynności związanych z prowadzeniem racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej lub rybackiej, wymagający ustalenia stref ochrony ostoi, miejsc rozrodu lub regularnego przebywania (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Polska czerwona księga zwierząt (2001): CR gatunek skrajnie zagrożony wyginięciem

Status zagrożenia w Europie: (S) gatunek niezagrożony, którego status ochronny jest prawdopodobnie odpowiedni BirdLife International: SPEC -

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Występuje na terenie parków narodowych: Bieszczadzkiego PN, Gorceńskiego PN, Tatrzańskiego PN, Babiogórskiego PN, Karkonoskiego PN oraz parków krajobrazo-

wych: PK Lasy Janowskie, PK Beskidu Śląskiego, PK Puszczy Knyszyńskiej, Popradzkiego PK. Dla ochrony gatunku utworzono kilka rezerwatów przyrody.

Rozwój i stan populacji

Wielkość populacji europejskiej głuszca ocenia się na 660 000–1 250 000 os. Najliczniejsze populacje zasiedlają Rosję (400 000–800 000 os.), Finlandię (100 000–200 000 os.), Szwecję (80 000–110 000 os.) i Norwegię (50 000 os.).

Materiały kopalne dostarczają dowodów, że na początku naszej ery głuszcę zasiedlał większość terytorium dzisiejszej Polski. Później areał jego występowania rozpadł się i wyraźnie skurczył. Do końca XIX w. gatunek wyginął niemal doszczętnie na stanowiskach w centralnej Polsce i nizinnej części Śląska. W latach 80. głuszcę wyginął na Pomorzu. Zachował się jedynie na stanowiskach rozciągających się na peryferiach kraju. Aktualnie populacja głuszca w Polsce wykazuje silny regres, a izolowane populacje znajdują się w stanie krytycznym. Spadek liczebności obserwowany jest w całym europejskim zasięgu. Populacja krajowa oceniana była w przeszłości wielokrotnie przez służby administracyjne, organizacje łowieckie, ornitologów. Oceny te często różniły się znacznie między sobą, ze względu na stosowanie różnych metod. Ostatnia ocena, dokonana dla roku 2000, podaje liczbę 260–335 kogutów, co odpowiada 550–750 os. W latach 90. XX i na początku XXI wieku głuszcę stwierdzony był najliczniej w następujących obszarach i ostojach ptaków: Puszcza Augustowska 110–150 os. (w 2000), Puszcza Knyszyńska 5–8 os. (w 2000), Puszcza Solska 30–40 os. (w 2000), Lasy Strzeleckie poniżej 20 os., Lasy Janowskie 25 os. (w 2000), Gorce 5–10 os. (w latach 1997–2000), Tatry 50–60 os. (w latach 1990–1995), Beskid Żywiecki 50–120 os. (w latach 1998–2002), Pasma Policy 16 os. (w 2000), Karkonosze 7–10 os. (w latach 1991–1994) i Bory Dolnośląskie 30–35 os. (w 2000).

Zagrożenia

Większość zidentyfikowanych zagrożeń głuszca związana jest z działalnością człowieka. Wydaje się, że z powodu silnego konserwatywnego siedliskowego główne przyczyny zanikania gatunku związane są z ingerencją w siedlisko jego występowania. Najważniejsze z nich to:

- wyrąb lasów w okolicach występowania głuszca;
- postępujące rozdrobnienie zwartych kompleksów leśnych;
- osuszanie siedlisk;
- wprowadzanie upraw monokulturowych;
- niepokojenie przez ludzi;
- jeszcze niedawno odbywające się polowania, zwłaszcza w okresie toków, prowadzące do zaburzenia procesów rozrodu oraz eliminacji najcenniejszych osobników z populacji (dopiero od 1995 r. głuszcę podlega ochronie gatunkowej);

- kłusownictwo;
- rozwój infrastruktury narciarskiej;
- zmiany składu chemicznego roślin na skutek skażenia środowiska;
- wrażliwość na choroby i pasożyty przenoszone przez bazanty. Drugą grupę zagrożeń stanowi wzrastająca presja drapieżników, często związana ze wzrostem ich liczebności. Wskazuje się między innymi gatunki rodzime: lisa, kunę leśną, tchórza, dziką kruką, jak i obcego pochodzenia: jennota, norwę amerykańską oraz wataśnąjącą się psy i koty.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Wprowadzenie rozwiązań prawnych i finansowych obligujących i zachęcających do prowadzenia zabiegów ochrony czynnej – zwiększanie możliwości wykorzystania istniejącej bazy pokarmowej:

- dokarmianie owocami jarzębiny i borówek zimną, przed okresem lęgowym;
- zabezpieczenie tokowisk w formie stref o surowym reżimie ochronnym;
- okresowe zamykanie szlaków turystycznych przebiegających przez tokowiska;
- redukcja liczebności drapieżników;
- odbudowa zniszczonej małej retencji.

Propozycje do umieszczenia w planie ochrony gatunku:

- zakaz wykonywania zrębów oraz usuwania drzew przestojowych;
- zakaz wprowadzania podszytów i podsadzeń w obrębie tokowisk;
- ograniczenie trzebieży późnych do niezbędnych cięć sanitarnych;
- pozostawianie nisko ugałęzionych drzew (rozpierzaczy) w drzewostanach położonych w pobliżu tokowisk w trzebieżach wczesnych;
- wykonywanie wszelkich prac leśnych poza okresem toków (od lipca do lutego);
- zakaz wprowadzania uzupełnień w uprawach i młodnikach na terenie, gdzie żerują głuszce;
- pozostawianie śródleśnych bagienek, torfowisk, wrzosowisk, halizn;
- nakaz punktowego przygotowywania gleby do odnowienia zamiast w formie rabat i rabatowników;
- zakaz sadzenia gatunków obcych oraz gatunków poza naturalnym zasięgiem występowania;
- zakaz grodzenia upraw leśnych siatką na terenie ostoi głuszca;
- zakaz grodzenia mrowisk;
- zakaz chemicznego zwalczania szkodliwych owadów leśnych;
- zakaz wykładania padliny przywabiającej drapieżniki;
- zakaz prowadzenia jakichkolwiek polowań i odstrzałów w okresie toków;
- zakaz introdukcji bazanta na terenie nadleśnictw, gdzie występują głuszce.

Propozycje badań

Badania powinny koncentrować się na dokładnym rozpoznaniu sytuacji gatunku w każdym obszarze występowania. Wnioski z tych badań powinny służyć znalezieniu optymalnych w danym terenie metod przeciwdziałania wymieraniu. Z pewnością powinny być kontynuowane badania odnośnie do wpływu drapieżników na populacje głuszca, ponieważ brak wciąż dostatecznej wiedzy na ten temat. Z kolei badania na temat produktywności i śmiertelności osobników pozwolą oszacować kondycję populacji i szanse jej przetrwania. Należy prowadzić również badania stanu zdrowotnego populacji i jej zmienności genetycznej, badania parazytologiczne odchodów, analizę skorup jaj (znalezionych po wylęgu lub pochodzących z lęgów zniszczonych) pod względem zawartości metali ciężkich, badania przyczyn śmierci martwych ptaków.

Monitoring

- coroczne liczenie samców biorących udział w tokach we wszystkich krajowych ostojach głuszca. Metodyka do ustalenia;
- coroczne liczenie wszystkich osobników w okresie jesiennym metodą taksacji pasowych prowadzonych we wszystkich krajowych ostojach głuszca (określanie liczby ptaków, płci, wielkości stadek, liczby odchowanych młodych, liczby kur bez potomstwa). Metodyka do ustalenia.

Bibliografia

- BAUER H. G., BERTHOLD P. 1997. Die Brutvögel Mitteleuropas. Bestand und Gefährdung. Wiesbaden, 715 s.
- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL / EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. Cambridge, 160 s.
- CICHOCKI W. 2000. Głuszcak – *Tetrao urogallus*. W: Walasz K. (red.) Atlas ptaków zimujących Małopolski. Kraków, s. 160–161.
- CRAMP S., SIMMONS K. E. L. (red.) 1980. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 2. Hawks to Bustards. Oxford, 687 s.
- FLOUSEK J., GRAMSZ B. 1999. Atlas ptaków lęgowych Karkonoszy (1991–1994). Správa Krkonošského národního parku, Vrchlabí, s. 114–115.
- GŁOWACIŃSKI Z., PROFUS P. 2001. *Tetrao urogallus* Linne, 1758 – Głuszcak. W: Głowaciński Z. (red.) Polska czerwona księga zwierząt. Kręgowce. Warszawa, s. 173–177.
- JONSSON L. 1998. Ptaki Europy i obszaru śródziemnomorskiego. Warszawa, 559 s.
- LINDSTROM J., RANTA E., LINDEN M., LINDEN H. 1997. Reproductive output, population structure and cyclic dynamics in Capercaillie, Black Grouse and Hazel Grouse. *J. Avian Biol.*, 28: 1–8.
- MARTI C., PICOZZI N. 1997. *Tetrao urogallus* Capercaillie. W: Hagemeijer W. J. M., Blair M. J. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their distribution and abundance. London, s. 204–205.
- MIELCZAREK P., CICHOCKI W. 1999. Polskie nazewnictwo ptaków świata. *Not. Orn.*, 40, zeszyt specjalny: 1–264.
- PAŁUCKI A. 1998. Czynna ochrona głuszca *Tetrao urogallus* i cietrzewia *Tetrao tetrix* w Karkonoszach i Górach Izerskich. *Przyroda Sudetów Zachodnich*, 1: 69–76.
- SNOW D. W., PERRINS C. M. 1998. The Birds of the Western Palearctic. Concise Edition. Vol. 1. Non-Passerines. Oxford, New York, s. 1–1008.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski; rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- WALASZ K., MIELCZAREK P. (red.) 1992. Atlas ptaków lęgowych Małopolski 1985–1991. Wrocław, 522 s.
- ZAWADZKA D., ZAWADZKI J. 1999. Krajowa strategia ochrony i gospodarowania populacją głuszca. Opracowanie dla departamentu Leśnictwa, Ochrony Przyrody i Krajobrazu MOŚZNIŁ. Radom, 37 s.
- ZAWADZKI J., SUDNIK W., ZAWADZKA D. 1999. Zmiany rozmieszczenia i liczebność głuszca *Tetrao urogallus* L. w Puszczy Augustowskiej oraz propozycje aktywnej ochrony gatunku. *Sylwan*, 11: 67–75.

Grzegorz Cierlik, Stanisław Tworek